

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

МІНГОРАЄВА АННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.111/112.2/133.1/161.1/161.2-26'367.3

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІЙНІ
ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИСТАВЛЕННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ, НІМЕЦЬКОМУ,
ФРАНЦУЗЬКОМУ, РОСІЙСЬКОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ
МОВЛЕННІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
ОЛЕНЯК Мар'яна Ярославівна
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
декан факультету іноземних мов

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
ПРИХОДЬКО Анатолій Миколайович
Національний університет «Запорізька політехніка»,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу

кандидат філологічних наук, доцент,
ОЖОГАН Андрій Васильович
Національний університет «Києво-Могилянська
Академія»,
доцент кафедри літературознавства

Захист відбудеться **«06» листопада 2020 року** об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21001, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«06» жовтня 2020 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Протиставлення – одна з основних розумових операцій, здійснюваних людиною в її пізнавальній діяльності: людина подумки зіставляє предмети, явища або їхні ознаки й робить висновки про їхню схожість або відмінність. Цей процес, безсумнівно, знаходить свою актуалізацію в мовленні, що чинить його предметом мовознавчих розвідок.

Питання протиставлення опрацьовували в галузі фонології, структурної фонетики, граматики, стилістики. Його трактували як складне структурно-семантичне явище (Дж. Лайонз, Е. Рудольф), відношення (Л. В. Баскакова, А. В. Кузнецова, Т. Г. Хазагеров, Н. М. Чмихова, Л. С. Ширіна), фігуру (Ю. Н. Караулов, А. Л. Кошелева), організувальний принцип (О. А. Астахова, Л. О. Матвієвська, І. В. Пекарська), прийом у художньому мовленні (В. Я. Пастухова, В. П. Тимофєєв), принцип (Г. С. Сирніца, В. Є. Халізєв). На сучасному етапі дослідження науковців присвячені вивченню конекторів протиставлення у французькій і російській мовах (О. Ю. Інкова-Манзотті), функційно-семантичного поля протиставленості на матеріалі сучасної російської мови (М. М. Маликова), комунікативно-прагматичних аспектів мовних засобів вираження протиставлення в англomовному художньому тексті (Н. С. Римарьова), мовних аспектів реалізації протиставлення в паремії (З. А. Юсупова), мовних засобів протиставлення в українській літературній мові (Л. В. Кардаш), а також принципу протиставлення в елокутивно-орнаментальних лінгвістичних одиницях російської мови (Р. Ш. Агамурдова). Сучасний стан проблеми протиставлення у мовознавстві вимагає більш детального опрацювання й теоретичного обґрунтування, вдосконалення його визначення та інвентаризації універсальних і специфічних особливостей його актуалізації.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження зумовлена підвищеною увагою сучасних лінгвістів до здійснення зіставних емпіричних досліджень, а також потребою визначити аломорфні й ізоморфні мовленнєві характеристики однієї з універсальних логічних операцій над судженням – протиставлення – у п'яти мовах, що допоможе встановити особливості актуалізації досліджуваної категорії в різноструктурних мовах і буде доповнювати загальну канву наявних студій з порівняльного мовознавства. Аналіз системи способів і засобів вираження протиставлення дозволить простежити механізм творення аналізованого явища, перелік його універсальних синкретичних параметрів і специфічну реалізацію в кожній із досліджуваних мов, що важливо для сучасного вітчизняного загального і зіставного мовознавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукових тем факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса «Синхронні та діахронні типологічні і зіставні дослідження лексики і словотвору в різносистемних мовах» (номер державної реєстрації 0113U001536) (2015-2018 рр.), «Синхронні та діахронні дослідження мовних одиниць різних рівнів» (номер державної реєстрації 0119U102510) (2019-2020 рр.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 2 від 02.03.2015 р.) та

уточнена Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 8 від 07.02.2020 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний зіставний аналіз протиставних конструкцій, зокрема їхніх структурних властивостей, комунікативних функцій і семантико-синтаксичних особливостей у сучасній англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах.

Досягнення поставленої мети реалізоване в розв’язанні таких **завдань**:

- окреслити основні наукові підходи до вивчення проблеми протиставлення у філософії, логіці, психології та лінгвістиці;
- розглянути наявні класифікації протиставлення у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві;
- дослідити моделі протиставлення й схарактеризувати однореферентні й поліреферентні протиставні конструкції в досліджуваних мовах;
- визначити ізоморфні й аломорфні риси мовленнєвої актуалізації аналізованого явища;
- схарактеризувати комунікативно-функційну специфіку досліджуваних одиниць у зіставному аспекті;
- сформулювати міжмовні узагальнення в домені протиставних конструкцій у зіставлюваних мовах.

Об’єктом дослідження є мовні одиниці, які втілюють категорію протиставлення в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах.

Предметом дослідження є структурно-семантичні особливості протиставлення та його комунікативні функції в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах у зіставному аспекті.

Матеріалом дослідження послуговували 1709 прикладів протиставних конструкцій, дібраних методом суцільної вибірки із сучасних художніх творів: «Life, Love and a Polar Bear Tattoo» Г. Ворделл, «Swimming Home» Д. Леві, «At First Sight» Н. Спаркса – англійська мова (376 прикладів); «Rubinrot. Liebe geht durch alle Zeiten» К. Гір, «Dann stürzte die Welt für sie ein» А. Ф. Морланд, «Atemschaukel» Г. Мюллер – німецька мова (392 приклади); «Je l’aimais» А. Гавальда, «Mes amis, mes amours» М. Леві, «Toutes ces choses qu’on ne s’est pas dites» М. Леві – французька мова (247 приклади), «Любовник Смерти» Б. Акуніна, «Когда снег падает вниз» П. Круглової, «Женщины Лазаря» М. Степной – російська мова (362 приклади); «Рай.Центр» Л. Дашвар, «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос, «Коли ти поруч» С. Талан – українська мова (332 приклади).

Поставлені завдання й характер фактичного матеріалу визначили як загально-наукові, так і суто лінгвістичні **методи дослідження**. *Індуктивний метод* використовувався під час збирання мовного матеріалу, його систематизації та опису; *дедуктивний метод* забезпечив установлення імпліцитних ознак протиставлених понять на підставі допоміжних компонентів; *метод порівняння* дав змогу виявити експліцитні й імпліцитні засоби вираження протиставлення й визначити ізоморфні й аломорфні моделі протиставлення в п’яти досліджуваних мовах; *експериментальний метод*, який полягає в заміні одного елемента речення іншим або у вилученні певних елементів з метою перевірки збереження достовірності висловлення, був залучений

під час розмежування протиставлення контрарних і контрадикторних ознак; *метод кількісних підрахунків* слугував для встановлення квантитативних особливостей продуктивності досліджуваних моделей протиставлення у художніх текстах, на підставі чого робилися висновки якісного характеру; *метод семантичного і структурного аналізу* дозволив інвентаризувати й систематизувати досліджувані одиниці; *описовий метод* застосовано для систематизації та комплексної репрезентації отриманих результатів; *зіставний метод* забезпечив виявлення спільних й диференційних рис протиставлення в п'яти досліджуваних мовах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження зумовлена тим, що в ньому здійснене послідовне розмежування протиставлення із суміжними категоріями; уперше комплексно досліджено категорію протиставлення за критеріями незмінно властивих йому параметрів, зокрема проаналізовано сучасний мовний матеріал у зіставному аспекті на матеріалі англійської, німецької, французької, російської та української мов; запропоновано його структурно-семантичну й комунікативно-функційну класифікацію з установленням ізоморфних та аломорфних характеристик; визначено типові структурно-семантичні моделі й описано залежність їх продуктивності від комбінаторики синкретичних параметрів протиставлення; встановлено кореляцію між специфікою поєднання синкретичних параметрів протиставлення і його когнітивною складністю; з'ясовано вплив типу логічних відношень між протиставленими поняттями на спосіб їхньої мовної актуалізації; вперше в зіставно-типологічному вивченні протиставлення сформульовано низку імплікацій вірогідного типу.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього використання в зіставно-типологічних дослідженнях завдяки виявленню моделей протиставлення у близькоспоріднених і далекоспоріднених мовах. У дисертаційній праці на новому емпіричному матеріалі вдосконалено класифікацію протиставлення за універсальними синкретичними параметрами, що може бути використаним для вивчення протиставних конструкцій на матеріалі інших різноструктурних мов. Дослідження виконане в руслі сучасних лінгвістичних досліджень і є внеском у розвиток семантичного синтаксису, зіставного й типологічного мовознавства.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в можливості використання його результатів у процесі викладання теоретичних курсів із мовознавства, порівняльної стилістики й синтаксису в закладах вищої освіти, а також у процесі підготовки до факультативних занять або в роботі наукових гуртків у загальноосвітніх школах. Зібраний фактичний матеріал і зроблені висновки можуть бути використані при укладанні навчальних посібників і в наукових працях школярів, студентів і аспірантів. Висновки щодо специфіки протиставлення, зумовлені комбінаторикою його параметрів, можуть бути корисними при здійсненні лінгвістичної експертизи тексту на предмет доступності його сприйняття.

Особистий внесок здобувача полягає у: 1) визначенні основних принципів мовленнєвої репрезентації протиставлення; 2) виявленні аломорфних та ізоморфних моделей, за якими формується протиставлення, і встановленні ступеня їхньої продуктивності в зіставлюваних мовах; 3) з'ясуванні комунікативних функцій, які

виконує однореферентне й поліреферентне протиставлення. Усі публікації виконано одноосібно.

Положення, що виносяться на захист:

1. Протиставлення – це мовленнєва категорія, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова й просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації.

2. Предикати й атрибути є найбільш придатними для мовленнєвої актуалізації категорії протиставлення: перші – як такі, що легко вступають у контрадикторні відношення і є інформативно найбільш значущими для висловлювання; другі – як такі, що апріорі мають здатність до градації в межах полярних ознак, що полегшує зіставлення протилежностей і створює сприятливі умови для контекстуальної / парадигматичної антонімії, яка є джерелом протиставлень.

3. Залежно від поєднання змінних ознак у межах синкретичних параметрів протиставлення, останні можуть бути когнітивно простішими або складнішими. Найлегшими для сприйняття є експліцитні протиставлення, термінологічна назва яких починається префіксом одно- (однореферентні, одночасні), а найскладнішими – імпліцитні, термінологічна назва яких починається префіксом полі-/різно- (поліреферентні, різночасні). Однореферентні протиставлення, на відміну від поліреферентних, передбачають уявлення й інтерпретацію лише однієї ментальної картини, тому потребують менше когнітивних зусиль від автора й реципієнта, що є причиною їхньої високої продуктивності.

4. Протиставлення є універсальною мовленнєвою категорією, що має специфіку вияву в межах окремих мов, передусім на комунікативно-функційному рівні. Германські мови демонструють більшу подібність у домені комунікативних функцій протиставлення порівняно з іншими мовами дослідження, мають спільну схильність до використання протиставних конструкцій у функції натяку, гіперболізації та спонування до порівняння, що може свідчити про певний зв'язок із генетичною спорідненістю націй.

Апробація результатів дослідження була здійснена на п'яти конференціях різних рівнів: ІХ Міжнародній науково-практичній конференції пам'яті доктора філологічних наук, професора А. К. Корсакова «Лінгвістична теорія і практика: історична спадщина, актуальні проблеми та перспективи розвитку» (11 грудня 2015 р., м. Одеса); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – ІХ» (25–26 квітня 2017 р., м. Вінниця); Всеукраїнській науковій конференції «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (15 грудня 2016 р., м. Вінниця); ІІ Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (24–25 березня 2017 р., м. Дніпро); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (18 грудня, 2017 р., м. Вінниця). Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри теорії і практики перекладу, семінарах аспірантів і пошукачів факультету іноземних мов ДонНУ імені Василя Стуса.

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження викладено у 12 авторських публікаціях, із них 6 наукових статей, опублікованих у фахових виданнях України, 1 – у закордонному виданні, 5 тез доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг роботи визначені метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списків використаної літератури (263 наукових джерел англійською, німецькою, французькою, російською, українською мовами), списку лексикографічних джерел (37 найменувань), списку джерел текстового матеріалу (15 позицій) та додатків (3 таблиці, 1 діаграма, 1 схема). Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінку, із них 192 сторінки основного тексту. Допоміжним засобом унаочнення отриманих результатів слугують 17 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** подано загальну характеристику дисертації: обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт і предмет дослідження; окреслено методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано відомості щодо їх апробації, описано структуру й обсяг роботи.

Перший розділ **«Теоретичні засади й передумови дослідження протиставлення»** присвячено аналізу праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, пов'язаних із темою дослідження; у ньому висвітлено основні класифікації протиставлення, визначено співвідношення категорії протиставлення з іншими суміжними категоріями.

Протиставлення є категорією, що пронизує сфери філософії, логіки, психології й лінгвістики. У філософії протиставлення розглядають ще з часів Аристотеля, Геракліта, І. Канта, його визначають як універсальний прийом пізнання й метод опису буття. У логіці протиставлення пов'язують з поняттям відношень між висловлюваннями, традиційно виділяють два види протиставлення: 1) протилежних понять (контрарність); 2) суперечливих понять (контрадикторність). У психології протиставлення вивчають як несвідому мисленеву операцію, зумовлену психофізіологічними особливостями людини. Універсальною характеристикою є розуміння протиставлення як асоціативного принципу, семантичною сутністю якого є різка протилежність і повне протиріччя. У мовознавстві протиставлення доцільно трактувати як мовленеву категорію, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова й просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації. Із високим ступенем універсальності протиставлення все-таки може по-різному матеріалізуватися в різних мовах залежно від контексту, змісту висловлення, семантико-синтаксичних характеристик мови, що накладають певні обмеження на сполучуваність одиниць, мовну картину світу лінгвостільноти. Усе це спонукає до дослідження протиставлення в зіставному аспекті з урахуванням таких параметрів: референтної віднесеності компонентів протиставлення; часу вияву протилежних або суперечливих протиставлених ознак референта (-ів); способу

вираження протилежних або суперечливих протиставлених ознак референта (-ів); типу логічних відношень між протилежними або суперечливими протиставленими ознаками референта (-ів).

У другому розділі «Семантико-синтаксичні типи однореферентних протиставлень» розглянуто моделі однореферентного протиставлення в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах; виявлено комунікативно-функційні особливості протиставних конструкцій у зіставлених мовах.

Однореферентне протиставлення містить у собі параметри-константи, реалізація яких виказує варіативність, а саме: параметри місця, часу, логічних відношень і способу вираження. Залежно від реалізації вищезазначених параметрів у межах однореферентного протиставлення було виокремлено такі підгрупи: **1) Контрарне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення** (354 од. / 20,7%). У пропозиціях цієї підгрупи вербалізовано дві ознаки одного й того самого референта в одному проміжку часу, між якими можлива третя ознака, яка позначала б проміжне поняття. Вони реалізовані в таких семантико-синтаксичних моделях: актантна, атрибутивна, сирконстантна, з подальшим розподілом на темпоральну, локативну, способу дії, ступеня, предикатна, атрибутивно-актантна, атрибутивно-сирконстантна й актантно-сирконстантна. Наприклад: нім. *An ihrer Stelle hätte ich auch nicht gewusst, ob ich mich über fehlende Schwindelgefühle freuen oder ärgern sollte* (К. Гір); укр. *Дівча скрутилося, і куми ніяк не могли втямити – чи плакало, чи сміялося гірко* (Л. Дашвар). **2) Контрадикторне одночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення** (245 од. / 14,3%). Такі протиставлення актуалізують протиставлення ознак, між якими не може бути альтернативи і які виражені експліцитно в одному проміжку часу. У пропозиціях цієї підгрупи протиставлення реалізоване за умови вживання антонімічних слів або ствердження істинної й заперечення альтернативної несумісної ознаки. Ця підгрупа протиставлення репрезентована такими моделями, як актантна, атрибутивна, сирконстантна локативна, способу дії та предикатна. Наприклад: нім. *Ich vermisse meine Jeans täglich sehr schmerzlich. Er wusste genau, dass es nicht die Jeans waren, die sie schmerzlich vermisste, aber er hütete sich, das zu sagen* (К. Гір); укр. *Вона бажала собі смерті – а Бог дав їй життя, чомусь не прийнявши Мариньчину потовчену душу до себе* (М. Матиос). **3) Контрарне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення** (77 од. / 4,5%) передбачає наявність несумісних протилежних ознак, що відносяться до одного й того самого референта, між якими можливе проміжне поняття. Одна з ознак виражена експліцитно, а інша (інші) – імпліцитно в одному проміжку часу. Імпліцитна ознака усвідомлюється реципієнтом шляхом установлення причиново-наслідкових відношень, що вимагає додаткових мисленневих операцій із відновлення логічного ланцюга висловлювання. Протиставлення такої підгрупи реалізоване в актантній, атрибутивній, сирконстантній на позначення локації, часу, способу дії, ступеня й предикатній моделях. Наприклад, нім. *Ich suchte in Gideons Gesicht nach Spuren von Müdigkeit, aber ich fand keine. Im Gegenteil, er sah hellwach aus* (К. Гір); фр. *Je ne comprends même pas que tu aies encore faim après t'être autant gavée de sucreries* (М. Леві).

4) Контрадикторне одночасне однореферентне імпліцитне протиставлення (377 од. / 22%) репрезентує несумісні ознаки одного референта в одному проміжку часу, що повністю виключають одна одну. Одна з ознак виражається експліцитно, а інша імпліцитно. Семантичне різноманіття контрадикторного одночасного однореферентного імпліцитного протиставлення можна звести до таких моделей: актантна, атрибутивна, атрибутивно-актантна, сирконстантна способу дії, локації, часу та предикатна. Наприклад: нім. *Wenn jetzt doch nur Albert hier gewesen wäre, um ihre Hand zu halten* (А. Ф. Морланд); рос. *Вроде умный человек Эраст Петрович, всё при нём, а ничего в женщинах не понимает* (Б. Акунін). **5) Контрарне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення** (41 од. / 2,4%) матеріалізує зіставлення протилежних ознак референта, між якими можлива альтернатива в різних проміжках часу. Воно формується за такими моделями: актантна, атрибутивна, сирконстантна способу дії, темпоральна, предикатна, предикатно-сирконстантна та сирконстантно-предикатна. Наприклад, нім. *Am nächsten Tag durchgestrichen. Am übernächsten wieder darübergeschrieben* (Г. Мюллер); рос. *Смерть на сей раз пришла не сердитая, как вчера, а веселая* (Б. Акунін). **6) Контрадикторне різночасне однореферентне експліцитно виражене протиставлення** (22 од. / 1,3%) представляє зіставлення протилежних ознак одного референта, притаманні йому в різних проміжках часу, та передбачають гіпотетично можливу третю проміжну ознаку; реалізується у п'яти моделях: актантній, атрибутивній, сирконстантній темпоральній, предикатній і сирконстантно-предикатній. Наприклад: нім. *Ich habe dich damals zwar verlassen, aber nun bin ich zu dir zurückgekehrt, du hast mir verziehen und wir wohnen wieder zusammen* (А. Ф. Морланд); укр. – *Швидко ж він її забув! – Ти не права, Оленко. Дядько Сергій ніколи її не забуде* (С. Талан). **7) Контрарне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення** (33 од. / 1,9%) актуалізує протиставлення контрарних ознак одного референта, властивих йому в різні проміжки часу. У пропозиціях цієї підгрупи одна ознака виражена експліцитно, а на іншу, імпліцитну, ознаку вказує допоміжний компонент. Ця підгрупа включає актантну, атрибутивну, сирконстантну модель способу дії, локації і предикатну. Наприклад, нім. *Zum ersten Mal nach dem Unfall war Barbara von einem wunderbaren Glücksgefühl erfüllt* (А. Ф. Морланд); укр. – *За інтонацією голосу чую, що настрої у вас уже кращий, аніж раніше* (С. Талан). **8) Контрадикторне різночасне однореферентне імпліцитне протиставлення** (213 од. / 12,5%) ґрунтовано на зіставленні суперечливих, взаємовиключних ознак актанта, що не передбачають альтернативи й властиві референту в різних часових проміжках; реалізується у таких моделях: актантна, атрибутивна, сирконстантна способу дії, ступеня, предикатна та предикатно-сирконстантна. Наприклад: англ. *Now he looks gorgeous and grown up* (Г. Ворделл); рос. *Лицо у ней теперь было не насмешливое, как в подвале, а словно бы искаженное страданием, но все равно невыносимо красивое* (Б. Акунін).

Здійснена класифікація свідчить про те, що на семантико-синтаксичному рівні досліджувана категорія має значно більше ізоморфних, ніж аломорфних рис. Для всіх мов дослідження предикатна й атрибутивна моделі виявилися спільними й найбільш частотними (предикатна модель – 664 од., атрибутивна модель – 316 од.).

Рідковживаними є моделі, у складі яких реалізоване комбінування двох компонентів (33 од.).

Характер логічних відношень між зіставляваними компонентами спричиняє різну продуктивність предикатних моделей. Так, оскільки, на відміну від атрибутів, предикати не так часто можуть виявляти градуальність, їхня кількість є меншою в проставленнях контрарних ознак, водночас вони завжди можуть бути заперечені й актуалізувати полярні поняття, що є підґрунтям для більш продуктивних протиставлень контрадикторних ознак. Дотично суттєвою особливістю предикатних протиставлень є реалізація параметра способу їхньої вираженості, коли за умови імпліцитності контрадикторні предикати в 17 разів (контрадикторні предикати – 257 од. і контрарні предикати – 15 од.) перевищують аналогічні до них контрарні, оскільки, на відміну від останніх, логічно можуть бути реконструйовані без ризику бути по-різному потрактованими.

Часовий параметр демонструє прямий вплив на параметр місця (референтності) протиставлення, де одночасні протиставлення є більш продуктивними за різночасні щонайменше в 3,4 рази (1053 од. одночасних протиставлень і 309 од. різночасних протиставлень). Типологічна залежність протиставлення від параметра часу виявляється в дещо більшій продуктивності сирконстантних типів в межах різночасного протиставлення як таких, що власне актуалізують варіативність часової константи.

Набагато меншим ступенем універсальності, порівняно з семантико-синтаксичними особливостями, характеризується функційна специфіка протиставлень в досліджуваних мовах. Комунікативні функції, що виконують однореферентні протиставлення, можна звести до нереалізованого наміру, натяку, уточнення, гіперболізації, лінійного зображення подій, протиріччя, диз'юнкції, евфемізмів і спонукання до порівняння.

При **функції нереалізованого наміру** (50 од. / 3%) протиставляються дії референта, які є задумом, але не завжди цілком здійсненим. Наприклад: нім. *Ich wollte schreien vor Schreck, aber wieder einmal kam kein Ton aus meinem Mund* (К. Гір); укр. *Стала на веранді, взяла Сашкову цигарку, хотіла запалити, а тут я... Може, злякала її?* (Л. Дашвар).

Протиставлення здатне навмисно частково приховувати зміст висловлювання, не розкривати повністю деталі повідомлення, проте спонукати співрозмовника до здогадування, когнітивного відтворення прихованого змісту, тому протиставлення виконує в такий спосіб **функцію натяку** (591 од. / 35%). Наприклад: фр. *Nous venions de faire semblant de gagner une guerre. Le fond de l'air était plein d'aigreur* (А. Гавальда); укр. – *Обіцяла повернутися і збрехала!* (Л. Дашвар).

Протиставлення здатне виступати засобом уточнення, конкретизації інформації. У протиставленнях такого типу втілено **функцію уточнення** (67 од. / 4%) з метою запобігання формування потенційно можливого альтернативного розуміння інформації й підкреслення реального стану речей. Наприклад: англ. *It's not every day that one of our town's most prominent citizens marries a genuine celebrity, you know. I'm a journalist, not a celebrity* (Н. Спаркс); укр. *Не у нас, а в господаря, – зробив уточнення Парамон* (С. Талан).

Протиставлення може слугувати інструментом для навмисного перебільшення з метою апелювати до уяви співрозмовника, спонукання зосередити більшу увагу на сказаному. У таких випадках протиставлення виконує **функцію гіперболізації** (29 од. / 1,7%). Наприклад: англ. *Her forehead looked as if she had pressed it against a hot iron* (Д. Леві); укр. *Іван дивиться, як вона в'яло й ліниво перекладає ноги по драбині. Так, ніби до них прив'язані гирі* (М. Матіос).

Протиставлення виконує **функцію лінійного зображення подій** (57 од. / 3,3%), явищ, фактів, ознак, з яких одна ознака виключає іншу й можлива лише за умови реалізації іншої ознаки. У протиставленнях такого типу ознаки зіставляються протилежних одиниць реалізуються в різних точках часової шкали. Наприклад: англ. *He left the group and came toward me, slowly at first and then faster* (Г. Ворделл); нім. *Hatte der schwarze Mann gesehen, wie ich an der Straßenecke verschwunden und auf der Fußmatte wieder aufgetaucht war?* (К. Гір).

Функція протиріччя (411 од. / 24%) реалізується шляхом поєднання взаємовиключних протилежностей у межах одного референта і його станів, синхронізування протилежності. Протиставне протиріччя описує невизначеність автора висловлення щодо певного стану речей і відображає змішані відчуття мовця. В одному референті поєднано ознаки, що позначають логічно несумісні поняття, які суперечать за змістом і виключають одне одного. Наприклад: англ. *Her voice was hard and soft at the same time* (Д. Леві); рос. *Ее лицо было близко совсем, и еще пахло особенно, одновременно сладким и горьким* (Б. Акунін).

У поєднанні протилежних ознак протиставлення може слугувати засобом їхнього розмежування з акцентом на одночасній істинності лише однієї із них, у такий спосіб виконувати **функцію диз'юнкції** (105 од. / 6,1%), що передбачає вибір одного із взаємовиключних членів контрастної опозиції. Наприклад: нім. *Ja, aber vielleicht läuft er dir irgendwann vorher oder hinterher über den Weg* (К. Гір); фр. *Le problème n'était pas d'être bon ou mauvais joueur* (А. Гавальда).

Протиставна конструкція може бути дієвим засобом у випадку необхідності уникнення різкого або неприємного для слухача висловлювання. Протиставлення може виконувати **функцію евфемізму** (13 од. / 0,7%) й забезпечувати неушкодження почуттів реципієнта тексту. Наприклад: нім. *Früher hat sie besser ausgesehen* (А. Ф. Морланд); рос. *На красавца, каким Скорик его впервые увидел (всего-то месяц тому!) был мало похож* (Б. Акунін).

Протиставні конструкції у **функції спонукання до порівняння** (34 од. / 2%) мають за мету протиставити ірреальну ознаку реальній ознаці референта. На відміну від протиставних конструкцій, що виконують функцію натяку, одна з протилежних ознак референта завжди має форму вищого ступеня. Наприклад: англ. *As I walked to my car, I realized that my shoulders were pulled back and I was standing much taller than usual* (Г. Ворделл); нім. *Der Regen hatte aufgehört, dafür wehte ein eisiger Wind und es war viel dunkler als vorhin, fast Nacht* (К. Гір).

Функційна специфіка протиставлень не виявила залежності від генетичної спорідненості мов. Так, німецька, французька й українська мови порівняно з іншими досліджуваними мовами продемонстрували певний ізоморфізм, оскільки носії цих мов частіше вдаються до протиставних конструкцій у функції уточнення

(нім. – 17 од. / 5,8%, фр. – 15 од. / 7,5%, укр. – 18 од. / 7%), аніж носії англійської й російської мов (англ. – 10 од. / 3%, рос. – 7 од. / 2,5%). Носії англійської й німецької мови схильні частіше перебільшувати ознаки в протиставних конструкціях (англ. – 12 од. / 3,6%, нім. – 7 од. / 2,4%), ніж носії французької, російської або української мов (фр. – 3 од. / 1,5%, рос. – 3 од. / 1,1%, укр. – 4 од. / 1,6%). Це саме стосується й функції спонукання до порівняння, адже продуктивність її реалізації в цих мовах (англ. – 15 од. / 4,6% і нім. – 11 од. / 3,7%) вище порівняно з іншими мовами дослідження (фр. – 2 од. / 1%, рос. – 3 од. / 1%, укр. – 3 од. / 1,2%). Аломорфною виявилася функція диз'юнкції, вживання якої здебільшого спостерігається серед носіїв німецької мови (38 од. / 12,8%), на противагу англійській (17 од. / 5,2%), французькій (16 од. / 7,9%), російській (20 од. / 7,2%) та українській (14 од. / 5,4%) мовам. Подібність слов'янських мов, на відміну від західноєвропейських мов, втілено в більшій продуктивності протиставлень у функції протиріччя (англ. – 97 од. / 29,6%, нім. – 58 од. / 19,6%, фр. – 64 од. / 31,8%, рос. – 104 од. / 37,3%, укр. – 88 од. / 34,2%) й лінійного зображення подій (англ. – 12 од. / 3,7%, нім. – 11 од. / 3,7%, фр. – 6 од. / 3%, рос. – 17 од. / 6,1%, укр. – 11 од. / 4,3%).

Третій розділ «Семантико-синтаксичні типи поліреферентних протиставлень» присвячено вивченню структури поліреферентного протиставлення; опису моделей протиставлення в межах цього типу; виявленню комунікативних функцій.

Поліреферентне протиставлення є логіко-синтаксичним утворенням складнішого характеру, ніж однореферентне, у якому протиставлено ознаки щонайменше двох референтів. Поліреферентне протиставлення, як і однореферентне, обов'язково містить у собі параметри місця (референтності), часу, логічних відношень і способу вираження, варіативність яких зумовила таку їх класифікацію: **1) Контрарне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення** (83 од. / 4,8%) представляє дві експліцитно виражені в одному проміжку часу ознаки, між якими можлива третя ознака, що позначала б проміжне поняття щодо різних референтів; воно реалізується у таких моделях: актантна, атрибутивна, сирконстантна способу дії, локативна й предикатна. Наприклад: нім. *Ich bin klein wie Robert und Robert groß wie ich* (Г. Мюллер); фр. *Je me suis toujours trouvé vieux de toute façon. C'est Paul qui était jeune* (А. Гавальда). **2) Конрадикторне одночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення** (36 од. / 2%) ґрунтовано на протиставленні несумісних ознак, виражених експліцитно щодо декількох різних референтів в одному проміжку часу. Ця підгрупа репрезентована актантною та предикатною моделями, наприклад: нім. *Offensichtlich wissen sie etwas, das die anderen nicht wissen* (К. Гір); укр. *У моїх молодой картонлі ще немає, а у твоїх уже є* (С. Талан). **3) Контрарне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення** (84 од. / 4,9%) передбачає наявність несумісних протилежних ознак, між якими можливе проміжне поняття і які відносяться до різних референтів. Ознака одного референта виражена експліцитно, а ознака іншого референта є імпліцитною в одному проміжку часу. Зазначене протиставлення втілено в таких моделях: актантній, атрибутивній, сирконстантній способу дії, ступеня, локації та предикатній. Наприклад: нім. *Den Inhalt der Kommandos verstanden wir sowieso nicht, aber die*

Verachtung (Г. Мюллер); укр. – *Полюбила, – відповідала мама, а коли тато зірвався з підвіконня, усі плакали – і мама, і Люба з сестричкою, а бабуся – ні* (Л. Дашвар).

4) Контрадикторне одночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення (139 од. / 8%) актуалізує зіставлення несумісних взаємовиключних ознак двох або більшої кількості референтів в одному проміжку часу, при цьому одна з ознак виражена експліцитно, а інша ознака – імпліцитно; воно передбачає такі моделі: актантна, атрибутивна, сирконстантна ступеня, способу дії та предикатна. Наприклад: нім. *Sie spricht so schnell wie Tur Prikulitsch, nur nicht so kapriziös...* (Г. Мюллер); укр. *Це всі ми тоді поводили себе неадекватно. А ти вчинила як треба* (С. Талан).

5) Контрарне різночасне поліреферентне експліцитно виражене протиставлення (2 од. / 0,1%). Протиставленими в таких конструкціях виступають вербалізовані протилежні ознаки, властиві різним референтам у різні проміжки часу. Протиставлення цієї підгрупи реалізоване лише двома моделями: сирконстантною моделлю способу дії й сирконстантною моделлю часу. Наприклад, англ. *Some wrote in the morning, others in the afternoon, still others late at night* (Н. Спаркс); рос. *Бесчисленная родня – а в местечке все так или иначе друг другу родня – махала отъезжающим с перрона, ох и дура эта Анеле, настоящий шейлем мазаль, и муж у нее такой же, но его хоть силком отправили на войну, а она добровольно дает увезти себя в Сибирь!* (М. Степнова).

6) Контрарне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення (2 од. / 0,1%) репрезентує зіставлення контрарних ознак декількох різних референтів у різних проміжках часу, де одна ознака протиставлення виражена експліцитно, а інша імплікується з допоміжного компонента. Контрарне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення втілене лише у двох моделях: актантній моделі й сирконстантній моделі способу дії. Наприклад: англ. *She and Kegan would look great together, her delicate blondness and his dark hair and strong body. Way better than I'd looked with him* (Г. Ворделл); рос. *Чалдонов не издал ни звука, не смог, просто до самого утра, пока не начало светать, лежал, боясь шелохнуться, чтобы не побеспокоить жену – маленькую, свернувшуюся в клубочек, все еще теплую, долго-долго теплую, потому что впервые в жизни это он питал ее своим теплом* (М. Степнова).

7) Контрадикторне різночасне поліреферентне імпліцитне протиставлення (1 од. / 0,05%) реалізується у предикатній моделі й характеризується протиставленням контрадикторних ознак різних референтів. Одна ознака подана експліцитно, а інша впливає з допоміжного компонента. Обидві ознаки властиві референтам у різних проміжках часу. Наприклад: рос. *Пацаны рассказывали, прошлой зимой крысы с голодухи обезумели и пьянчуге, что в погребке уснул, нос и уши отъели. Младенцев в люльке, если без присмотра оставит, часто обгрызают. Ништо, успокоил себя Сенька. Чай не пьяный и не младенец* (Б. Акунін).

Порівняння особливостей однореферентного і поліреферентного протиставлення свідчить про те, що поліреферентне протиставлення кількісно поступається однореферентному майже в 4 рази (однореферентне протиставлення – 1362 од. і поліреферентне протиставлення – 347 од.). Як і в однореферентних протиставленнях, найпродуктивнішими в усіх п'яти мовах дослідження є предикатна (173 од.) й атрибутивна (111 од.) моделі, остання з яких виявила пряму залежність від типу логічних відношень між зіставляваними поняттями: контрадикторні поняття

майже вдвічі рідше зіставляються в межах однореферентного експліцитного атрибутивного протиставлення (95 контрарних проти 50 контрадикторних), а в межах поліреферентного – не зіставляються взагалі. На відміну від однореферентних протиставлень, поліреферентні протиставні конструкції не втілені в синтетичних моделях, що мають у своєму складі додатковий компонент (сирконстант або актант).

Параметр способу вираження протиставлення (експліцитність/імпліцитність) також впливає на його референтність: поліреферентні протиставлення майже вдвічі частіше актуалізовані за умови наявності імпліцитного компонента (226 поліреферентних імпліцитних протиставлень і 121 поліреферентне експліцитне протиставлення). Відбувається це за рахунок високопродуктивних предикатних контрадикторних протиставлень, які містять дієслівний компонент як ядро висловлювання, що навіть за умови імпліцитності не зменшує, а підвищує інформативність пропозиції, оскільки реципієнт під час відтворення імпліцитної інформації подумки експлікує додатковий, недвозначний предикат.

Параметр часу має потужний вплив на продуктивність протиставних конструкцій: якщо у випадку однореферентних протиставлень одночасні переважали над різночасними в 3,4 рази, то у випадку поліреферентних – кількісна різниця між аналогічними протиставленнями зросла до 68 разів (342 поліреферентних одночасних і 5 поліреферентних різночасних). Цей факт свідчить про те, що різночасність у поєднанні з поліреферентністю є вкрай несприятливими умовами для зіставлення протилежних понять.

Комунікативні функції поліреферентних протиставних конструкцій вдвічі менш різноманітні, ніж комунікативні функції однореферентних протиставлень. Їх можна звести до чотирьох: натяку, евфемізму, спонування до порівняння й поляризації ознак.

У поліреферентних протиставленнях, що виконують функцію **натяку** (157 од. / 9,2%) мовець не називає ознаку одного з референтів прямо, а надає можливість відновити її читачеві з наданих допоміжних компонентів. Мовець надає додаткову інформацію, натякає читачеві на приховану ознаку референта, протилежну до експліцитно вираженої ознаки іншого референта. Наприклад: нім. *Lucy schaute ihn zwar mit großen Augen an, aber sie schien keine Angst zu haben. Im Gegensatz zu Paul* (К. Гір); рос. *Его боготворили друзья, уважали и побаивались оппоненты, обождали женщины. Все женщины – кроме одной* (М. Степнова).

У поліреферентних протиставних конструкціях, що реалізують **функцію евфемізму** (3 од. / 0,2%) нейтральна ознака одного референта подана експліцитно, а негативну протилежну ознаку іншого референта вуалюють вербалізовані евфемізми. Наприклад: англ. *I'd never look as good as Larissa and her friends, but I figured I should at least make the effort* (Г. Ворделл); фр. – *Le pire, Mathias, ce n'est pas de l'avoir vue t'embrasser sur le perron, toi en peignoir, elle, belle comme je ne le serai jamais...* (М. Леві).

Із метою акцентування на відмінності характеристик, властивих різним референтам, мовець вдається до їх порівняння. У протиставних конструкціях, що виконують **функцію спонування до порівняння** (48 од. / 2,8%), експліцитна ознака одного референта у формі вищого ступеня породжує імпліцитну протилежну ознаку

іншого референта. Наприклад: нім. *Abends vor der Krautsuppe wird Brot getauscht, denn das Eigenbrot scheint immer kleiner als das Brot der anderen* (Г. Мюллер); фр. *Au fond de la ruelle, une bâtisse, plus grande que toutes les autres, régnait sur les lieux* (М. Леві).

При **поляризації** (137 од. / 8%) ознак протиставлення характеризується наявністю двох протилежних полюсів у ознак різних референтів; до того ж, ці полюси мають становити чітко виражені опозиції. Наприклад: англ. *While men tended to agree with this representation of evolution, women tended to disagree, sometimes vehemently* (Н. Спаркс); нім. *Setz dich wieder hin, bei den Zementsäcken kannst du schweigen, ich muss mit jedem etwas reden* (Г. Мюллер).

Зіставний аналіз функційної специфіки однореферентних і поліреферентних протиставлень показав, що, як і у випадку однореферентного протиставлення, найчисельнішою функцією серед поліреферентних протиставлень виступає функція натяку. Очевидно, що протиставлення є потужним засобом для опосередкованого подання інформації, особливо в художньому творі. Попри те, що протиставлення в усіх досліджуваних мовах виконує функцію натяку, остання є більш характерною для носіїв німецької мови, що в черговий раз доводить схильність німців до опосередкованого подання інформації, адже така сама тенденція виявилася й на матеріалі однореферентних протиставлень. Майже в 1,4 рази збільшилася кількість протиставлень-натяків у межах російської мови порівняно з аналогічними однореферентними (108 / 38,7% однореферентних протиставлень-натяків і 42 / 53,8%) поліреферентних протиставлень-натяків). Це може слугувати підставою для припущення про те, що носії російської мови мають більш виражену тенденцію, ніж носії інших досліджуваних мов, до непрямої згадки про третіх осіб при зіставленні протилежних понять. Майже половина українських (31 од. / 49,2%) і більша половина французьких (30 од. / 55,6%) поліреферентних протиставлень виконують функцію поляризації понять. Такі дані можуть указувати на те, що українці й французи більш схильні до дихотомічного аналізу / подання наявних у їхніх лінгвоспільнотах уявлень. Помітно більша кількість протиставлень-спонукань до порівняння спостерігається на матеріалі німецької мови, що в поєднанні з найвищою продуктивністю протиставлень-натяків може слугувати підставою вважати, що носії німецької мови мають більшу схильність провокувати аналітичні процеси у свідомості реципієнта, ніж представники інших досліджуваних мов.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки й міжмовні узагальнення щодо семантико-синтаксичних і комунікативно-функційних особливостей протиставлення в англійській, німецькій, французькій, російській та українській мовах у зіставному аспекті.

1. Протиставлення є не лише лінгвістичною категорією з конкретним планом вираження і змістовим навантаженням, але й одним із центральних понять філософії, психології й логіки. Спільне для багатьох наук, протиставлення по-різному трактується в них: у філософії, де протиставлення вивчали ще з античних часів, його розглядають виключно як універсальний прийом пізнання й метод опису буття; у

логіці протиставлення пов'язують передусім з типом відношень між судженнями; у психології протиставлення кваліфікують як несвідому мисленнєву операцію, зумовлену психофізіологічними особливостями людини. У лінгвістиці категорію протиставлення дослідники пов'язують з такими поняттями, як порівняння, протиставність, опозиція, контраст, антонімія, протилежність, протиріччя й антитеза. З урахуванням різнорідності й багатогранності природи протиставлення важливо розуміти універсальні характеристики поняття протиставлення й специфіку його своєрідності в кожній окремій науці.

2. Дослідженням протиставлення як лінгвістичної категорії займалися як на радянському / пострадянському просторі, так і на західноєвропейському. У багатьох твердженнях мовознавці є солідарними: усі вбачають прямий зв'язок протиставлення з поняттями антонімії й контрасту, усі стверджують необхідність підстави / підґрунтя для зіставлюваних протиставлених понять, однак єдиного визначення, яке б задовольнило всіх дослідників протиставлення в лінгвістиці, не існує. Відмінності в підходах до трактування протиставлення полягають у переліку відношень, які можна було б вважати протиставними, і в їхньому розумінні: радянські й пострадянські лінгвісти вважають, що протиставні й допустові відношення не є тотожними, а розділові відношення є одним з видів протиставлення; французькі науковці зазначають, що розділові відношення є одним з видів нелогічних відношень, що виводить їх за межі протиставлення, яке є одним з видів саме логічних відношень. Крім того, на західноєвропейському просторі протиставлення вивчають із суто лінгвістичного погляду, що передбачає класифікації сполучників, використаних у протиставних конструкціях. З огляду на синкретичну сутність протиставлення, що виявляє прямий зв'язок з логікою, філософією, психологією й мовознавством, вважаємо за доцільне здійснення комплексних досліджень цієї категорії з урахуванням міждисциплінарних особливостей.

Авторська позиція полягає в тому, що протиставлення – це мовленнєва категорія, що виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації. Чотири вищезазначені параметри (відношення, референтність, часова віднесеність і спосіб вираження) є синкретичними в протиставленні, чия варіативність виявляється в контрарності / контрадикторності відношень між протиставленими поняттями; однореферентності / поліреферентності протиставлення; одночасності / різночасності вияву ознаки протиставлених понять; експліцитності / імпліцитності вираження протиставлення.

3. Дослідження протиставлення на семантико-синтаксичному рівні виявило більше ізоморфних, ніж аломорфних, ознак у межах аналізованих мов. Параметр референтності в протиставленні відіграє вирішальну роль у плані його продуктивності й особливостей поєднання з іншими змінними параметрів, синкретично властивих протиставленню. Так, однореферентні протиставлення в чотири рази переважають поліреферентні протиставлення й мають більш різноманітну семантико-синтаксичну структуру, що втілено в наявності синтетичних семантико-синтаксичних моделей, не властивих поліреферентним протиставленням. Вони є більш доступними й на етапі створення протиставної конструкції як такі, що

дають змогу зіставити не лише окремі ознаки, але й поєднання ознак у випадку синтетичних моделей, і на етапі інтерпретації протиставної конструкції реципієнтом як такі, що вимагають менших когнітивних затрат. На противагу однореферентним, поліреферентні протиставлення є когнітивно складнішими, вони вимагають більше інтерпретаційних зусиль через збільшення кількості залучених референтів, що посилюється за умови різночасного вияву протиставлених ознак. Однак поліреферентність є своєрідним катализатором імпліцитності, тому що в усіх мовах дослідження поліреферентні імпліцитні протиставлення кількісно переважають поліреферентні експліцитні протиставлення.

4. Продуктивність окремих семантико-синтаксичних моделей дала змогу встановити універсальні для п'яти мов дослідження закономірності: найпродуктивнішою в усіх мовах є предикатна модель, що найчастіше реалізована в імпліцитних протиставленнях з контрадикторним типом логічних відношень між компонентами за рахунок уживання умовного способу дієслів, які у стверджувальній і заперечній формі є контрадикторними поняттями. Сприяє їх високій продуктивності й той факт, що предикат як змістове ядро висловлювання і складник протиставлення спонукає реципієнта до додаткового фокусування на ньому уваги, що посилює інформативне наповнення висловлювання й полегшує його недвозначну інтерпретацію. Атрибутивні моделі також є продуктивними в усіх досліджуваних мовах, особливо у випадку протиставлення контрарних понять. Це уможливило градуальну природу атрибута, між полярними поняттями якого існує певна кількість проміжних понять, що виступають сприятливим підґрунтям для створення протиставлень із контрарним характером відношень. Маловживаними є семантико-синтаксичні моделі, у складі яких спостерігається поєднання двох компонентів. Це зумовлено передусім тим, що додатковий компонент (актант або сирконстант): а) зменшує шанси на можливість відтворити протилежну сукупність ознак; б) збільшує інформаційну навантаженість пропозиції.

Аломорфність мовленнєвої актуалізації протиставлення не демонструє залежності від генетичної спорідненості або віддаленості мов і виявляється в:

а) нерівномірному вияві змінних способу вираження й типу логічних відношень у межах кожної окремо взятої мови. Так, носії німецької мови схильні протиставляти ознаки імпліцитно, тоді як представники французької, російської й української мов не мають чітко вираженої тенденції до преференції того чи іншого способу вираження протиставлення. Крім того, на матеріалі германських і слов'янських мов протиставлення контрадикторних ознак кількісно перевищує протиставлення контрарних, водночас французька мова засвідчує певний нейтралітет, адже продуктивність обох типів логічних відношень є практично однаковою (123 контрарних і 124 контрадикторних);

б) нерівномірному міжмовному вияві змінних способу вираження й типу логічних відношень у межах матеріалу дослідження. Так, носії російської мови більше, ніж носії інших мов дослідження, схильні протиставляти поняття експліцитно, що може свідчити про їхню схильність до прямоти в спілкуванні. Прямо протилежна ситуація спостережується на матеріалі німецької мови, де є найвища концентрація імпліцитних протиставлень.

5. На відміну від семантико-синтаксичної площини дослідження, що виявила більше універсальних, ніж специфічних характеристик для всіх досліджуваних мов, функційне навантаження протиставлень є більш аломорфним. Найбільш чітко виражену тенденцію до натяків за допомогою протиставлення виявили носії німецької мови. Носії української, німецької й французької мов частіше вдаються до уточнення інформації шляхом протиставлення. Протиріччя шляхом протиставлення характеризує представників української й російської мов. Варто зазначити, що в межах п'яти мов дослідження більшу подібність виявили представники германських мов, які демонструють схильність до перебільшення, спонукання до порівняння й натяку (з невеликою кількісною перевагою німецької мови), що може мати певний опосередкований зв'язок і з генетичною спорідненістю націй.

6. Наявність формальних і семантичних особливостей протиставлень у германських, романській і слов'янських мовах дає змогу сформулювати низку ймовірнісних міжмовних узагальнень імплікативного характеру:

6.1. Якщо в певній мові існує протиставлення, то можна з високим ступенем вірогідності припустити, що воно супроводжуватиметься в кожній мові такими параметрами, як референтна віднесеність, час вияву ознак референта(-ів), спосіб вираження протилежних ознак референта(-ів) і тип логічних відношень між протиставленими ознаками референта(-ів).

6.2. Якщо в певній мові є однореферентні й поліреферентні протиставлення, то існує ймовірність, що однореферентні протиставлення будуть реалізовані в більшій кількості семантико-синтаксичних моделей і будуть продуктивнішими, ніж поліреферентні, в окремо взятій мові.

6.3. Якщо в мові існують однокомпонентні й багатоконпонентні семантико-синтаксичні моделі протиставлення, то цілком вірогідно, що найбільшу продуктивність демонструватимуть моделі, у складі яких налічується лише один компонент.

6.4. Якщо протиставлення виконує функцію натяку, то великою є ймовірність її мовленнєвої реалізації в окремо взятій мові імпліцитним способом.

Пропоноване дослідження відкриває нові перспективні напрямки вивчення категорії протиставлення. Аналіз протиставних конструкцій у цій роботі проводився виключно на прикладах, дібраних з художніх текстів мов дослідження, тому загальний діапазон проблеми протиставних конструкцій на глибинному синтаксичному рівні в різних функційних стилях, безумовно, не вичерпаний. Отже, закономірним є припущення, що розв'язання цього питання стане предметом майбутніх лінгвістичних досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Григор'єва А. В. Особливості однооб'єктного та різнооб'єктного протиставлення на матеріалі сучасної російської та англійської мов. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2015. Вип. 30. С. 54–66.

2. Григор'єва А. В. Особливості протиставлення з одним та двома актантами у сучасній російській мові на матеріалі роману Б. Акуніна «Любовник смерті». *Вісник*

Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. 2015. № 2, т. 18. С. 37–42.

3. Григор'єва А. В. Одноактантні та багатоактантні протиставлення в німецькій та українській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. 2016. Вип. 14. С. 33–40.*

4. Григор'єва А. В. Семантико-синтаксичні особливості одноактантного протиставлення на матеріалі сучасної англійської мови. *Лінгвістичні дослідження. 2016. Вип. 42. С. 10–16.*

5. Григор'єва А. В. Особливості багатоактантного протиставлення на матеріалі сучасної англійської мови. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства. 2016. Вип. 10, т. 1 (А-І). С. 168–172.*

6. Grygorieva A. Peculiarities of the Implicit Opposition Based on the Modern English, German, Russian and Ukrainian Languages. *Лінгвістичні студії. 2017. Вип. 33. С. 38–41.*

Статті в закордонних періодичних виданнях

7. Мингораева А. В. Функции конструкций противопоставления в английском, немецком, французском, русском и украинском языках. *Eastern European scientific journal. 2020. Вип. 1-2020. С. 95–98.*

Наукові праці апробаційного характеру

1. Григор'єва А. В. Структурно-семантические особенности противопоставления в современном английском и русском языках. *Лінгвістична теорія та практика : Історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора філологічних наук, професора А. К. Корсакова, 11 грудня 2015 р. Одеса : МГУ, 2015. С. 27–29.*

2. Григор'єва А. В. Експліцитно виражене одночасне однореферентне протиставлення контрарних ознак. *Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах : матеріали Всеукр. наук., конф., 15 грудня 2016 року. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 23–26.*

3. Григор'єва А. В. Поліреферентне протиставлення експліцитно виражених контрарних ознак. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах : матеріали ІІ Всеукр. наук. конф., 24–25 березня 2017 р. Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. Ч. 1. С. 255–257.*

4. Григор'єва А. В. Експліцитне протиставлення контрарних ознак у різних проміжках часу. *Мовний простір слов'янського світу : тези доповідей ІІІ Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 26 травня 2017 р. Київ : НаУКМА, 2017. С. 22–24.*

5. Мингораева А. В. Поліреферентне одночасне протиставлення контрадикторних ознак (на матеріалі сучасної англійської, німецької, французької, російської та української мов). *Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методика викладання іноземних мов : матеріали Всеукр. наук. конф., 18 грудня 2017 р. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 58–61.*

АНОТАЦІЯ

Мінгораєва А. В. Семантико-синтаксичні та комунікативно-функційні особливості протиставлення в англійському, німецькому, французькому, російському й українському художньому мовленні початку ХХІ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2020.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню категорії протиставлення в різноструктурних мовах з різним ступенем спорідненості: германських (англійська, німецька), романських (французька) та слов'янських (українська, російська).

Протиставлення потрактовано як мовленнєву категорію, яка виражає відношення протилежності й характеризується чітко організованою системою, обов'язковими параметрами якої виступають референтність, часова та просторова віднесеність і спосіб мовленнєвої актуалізації. Найпродуктивнішими в усіх п'яти мовах дослідження є однореферентні протиставлення (1362 од. / 79,7%), тобто конструкції, в яких протиставляються ознаки одного референта, які не переобтяжують змістове навантаження висловлення, реалізують його комунікативну заданість. Менш вживаними й композиційно складнішими є поліреферентні протиставлення (347 од. / 20,3%), у яких протиставляються ознаки декількох референтів. Однореферентне протиставлення може бути засобом вираження нереалізованого наміру, натяку на певну інформацію, уточнення, гіперболізації, лінійного зображення подій, протиріччя, диз'юнкції, евфемізму й спонукання до порівняння. Функційне різноманіття поліреферентних протиставних конструкцій можна звести до натяку, евфемізму, спонукання до порівняння й поляризації ознак.

Ключові слова: контрадикторність, контрарність, експліцитно виражене протиставлення, імпліцитне протиставлення, однореферентність, поліреферентність, референт.

АННОТАЦИЯ

Мингораева А. В. Семантико-синтаксические и коммуникативно-функциональные особенности противопоставления в английской, немецкой, французской, русской и украинской художественной речи начала ХХІ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2020.

Диссертация посвящена сопоставительному изучению категории противопоставления в разноструктурных языках с разной степенью родства: германских (английский, немецкий), романских (французский) и славянских (украинский, русский).

Противопоставление рассматривается как речевая категория, которая выражает отношение противоположности и характеризуется четко организованной системой, обязательными параметрами которой выступают референтность, временная и пространственная соотнесенность, а также способ речевой актуализации. Самыми продуктивными во всех пяти языках исследования являются однореферентные противопоставления (1362 ед. / 79,7%), то есть конструкции, в которых противопоставляются признаки одного референта, которые не перегружают содержательную нагрузку высказывания, реализуя его коммуникативную цель. Менее распространенными и более композиционно сложными оказались полиреферентные противопоставления (347 ед. / 20,3%), в которых противопоставляются признаки нескольких референтов. Однореферентные противопоставления могут быть средством выражения нереализованного намерения, намека на определенную информацию, уточнения, гиперболизации, линейного изображения событий, противоречия, дизъюнкции, эвфемизма и побуждения к сравнению. Функциональное разнообразие полиреферентных противопоставительных конструкций можно представить в виде намека, эвфемизма, побуждения к сравнению и поляризации признаков.

Ключевые слова: контрадикторность, контрарность, эксплицитно выраженное противопоставление, имплицитное противопоставление, однореферентность, полиреферентность, референт.

SUMMARY

Mingoraieva A. V. Semantic-syntactic and Communicative-functional Peculiarities of Opposition in the English, German, French, Russian, and Ukrainian Fiction in the Early XXI Century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2020.

This thesis focuses on the comparative study of the category of opposition in the languages with different structures and degree of relationship: Germanic (English, German), Romance (French) and Slavic (Ukrainian, Russian).

Opposition is defined as a verbal category which expresses a relation of opposite and is characterized by a clearly organized system consisting of a referent, time and space correlation, and a way of the implementation in the language.

In the five languages studied, adversative constructions are mostly used with one referent (1362 units / 79.7%); this means constructions which represent the features opposition of one referent and which do not overload the content of the expression implementing its communicative goal. Adversative constructions with several referents are not so commonly used (347 units / 20.3%) and are more complicated on a compositional level.

English and German speakers tend almost equally (Eng. 212 units / 22.9%, Ger. 246 units / 26.6%) to oppose features implicitly. French speakers use this form of opposition rarely (128 units / 13.8%). Quantitative analysis shows that the most productive oppositions are oppositions within one period of time as their structure is simpler than the

structure of the oppositions of features within different periods of time. English, German, Russian and Ukrainian speakers oppose features of referents within one period of time more often (Eng. 328 units / 23.5%, Ger. 284 units / 20.4%, Rus. 300 units / 21.5%, Ukr. 288 units / 20.6%) than representatives of the French language (Fr. 14%). Quantitative data of the features oppositions within different periods of time indicate that English and Ukrainian speakers oppose features of the referents within different periods of time rarely (Eng. 48 units / 15.3%, Ukr. 45 units / 14.3%).

Quantitative analysis of the oppositions of contradictory and contrary features shows that among the representatives of the Germanic and Slavic languages oppositions with the contradictory type of relations (Eng. 265 units / 25.7%, Ger. 235 units / 22.8%, Rus. 214 units / 20.7%, Ukr. 195 units / 18.8%) prevail over oppositions with the contrary type of relations (Eng. 111 units / 16.4%, Ger. 156 units / 23.1%, Rus. 149 units / 22%, Ukr. 137 units / 20.3%). French speakers demonstrate a certain neutrality as the ratio between the oppositions of the contrary and contradictory features is almost the same (contrary 123 units / 18.2%, contradictory 124 units / 12%).

Based on the structure analysis, it was found that the simple models, which consist only of one element (predicate, attributive, actant, circonstant), are opposed more often than the complex models consisting of several elements (attributive-actant, predicate-circonstant, circonstant-predicate, attributive-circonstant, actant-circonstant). A small number of models with several proposition elements (only 2%) indicate that those models are too overwhelming for the information load of the sentence and to acquire the given information the recipient has to make efforts.

Opposition with one referent can be a means of expression of an unfulfilled intention, hint at certain information, specification, hyperbolization, linear representation of events, contradiction, disjunction, euphemism or an urge to compare. Function variety of adversative constructions with several referents can be represented by such functions as a hint, euphemism, urge to compare and polarization of the features. Oppositions with one and several referents demonstrate a certain isomorphism in communicative function of a hint as it is the most numerous of the functions fulfilled by opposition (591 units / 35% of oppositions with one referent and 157 units / 9.2% of oppositions with several referents). Opposition with one or several referents fulfils the function of a euphemism less frequently. One of the reasons for this can be the fact that a frequent use of euphemisms can result in a recipient feeling that a speaker wants to avoid a problem.

Key words: contradictoriness, contrariness, explicitly expressed opposition, implicit opposition, adversative construction with one referent, adversative construction with several referents, a referent.